Emre Aracı

Sao Carlos'ta bir gece

Kendi ifadesiyle "eski tiyatrolar meraklısı bir müzik tarihçisi" olan yazarımız, Lizbon'un 1793 yılında kapılarını açan dünyaca ünlü Sao Carlo Tiyatrosu'nda geçtiğimiz ay "Osmanlı Sarayı'ndan Avrupa Müziği" temalı bir konser yönetti. Kapalı olduğu için 2010 yılındaki ilk gidişinde gezemediği tiyatrodan günün birinde burada bir opera izleme hayalini kurarak ayrılan yazarımız, tam dört yıl sonra, nice opera yıldızının sahnesinden gelip geçtiği bu binanın dinleyici koltuğunda oturacağını değil sahnesine çıkıp orkestra yöneteceğini nereden bilebilirdi...

Lizbon

Atlantik Okyanusu'nun kıyısında güneşin ilk ışıkları siyahtan eflatuna, soluk bir maviye ve sonra da ebruya damlatılan kırmızı bir rengin sarı ve turuncu tonlar halinde açılarak aydınlanmasıyla çarşaf gibi sakin bir suya aksederken, o sessizliği heybetiyle yararak dalgalandıran devasa cüssesine rağmen suskun transatlantiğimizi, çevremdeki tabiat yeni doğan günle yeniden hayat bulurken, Yahya Kemal'in meşhur şiirini tersten okurcasına Böcklin'in tablosunu hatırlayarak Rachmaninov'un *Ölüler Adası*'nı duyar ve Vasco de Gama'nın donanmasını ufukta görür gibi olurken bir anda beliren kara parçasının kıyısındaki adasında konumlu "Manueline" üsluptaki zarif bir kule, elimde tuttuğum gezi rehberinin kapağındaki fotoğrafından adeta canlanıvermişçesine bizi karşılarken, San Francisco'nun Golden Gate Köprüsü renginde, ama Boğaziçi Köprüsü havasında bizi kucaklayan dev köprünün altından geçerken, 1915'te uzun uzun baktığı Tejo Irmağı'nda Nil'i görüp, iki millenia öncesinden bir Roma aşk trajedisinin efsanesinde aynen o köprü gibi çağları birbirine bağlamayı başaran Fernando Pessoa'nın şehri, kaşiflerin diyarı Lizbon'a varmış olduğumuzu fark ediyorum.

O sırada tek fark etmediğim şey, Pessoa'nın çok sevdiği şehrini ziyaret eden turistler için 1925'te kaleme almış olduğu ve meşhur sandığında senelerce yayımlanmadan, daktilo edilmiş haliyle gün ışığına çıktığı 1992 senesini bekleyen ve çıktığı anda da yazdıklarının güncelliğini kaybetmemiş olmasıyla Lizbon'un esasında o zamandan bu zamana hiç de değişmemiş olduğunu gösteren kılavuz kitabında Portekiz başkentine hayalindeki yolcusunu gemi yoluyla getirmesi oluyor. Dolayısıyla bizler de farkında olmadan bu tarihi şehre Pessoa'nın çizmiş olduğu rotayla ilk defa gelmiş olmanın mutluluğunu yaşıyoruz. *"Denizden gelen yolcuya Lizbon daha uzaktan açık masmavi göğün altında keskin bir şekilde güneşin altın hüzmeleriyle mutlu kıldığı, rüya gibi güzel bir manzara olarak belirir. Ve kubbeler, anıtlar, eski kaleler, bu enfes yerin, kutsal bölgenin uzak habercileri gibi ev yığınlarının arasından aniden yükselirler"* diye söze başlıyor Pessoa. Onun neredeyse bir asır önce çizdiği bu rüya gibi tablodan içinde bulunduğu ağır temposuyla, İstanbul gibi yedi tepe üzerine kurulu Lizbon'un hiçbir şey kaybetmemiş olması ise ziyaretçiye büyük bir teselli oluyor.

Eski sokak fenerleri, kendine has siyah beyaz küçük parke taşları, Beyoğlu'nda sembolik bir halde gidip gelen evcil tramvayın aksine, hür bir şekilde şehrin dar sokaklarında, inanılmaz manevralar yaparak, dik yokuşları büyük

Sao Carlos'un yan sokağından geçen bir tramvay

Manuelin üsluptaki Belém Kulesi

bir hünerle inip çıkan asırlık emektar sarı tramvayları ve bu tramvayların çıkarttıkları zil sesleri ile Lizbon, ziyaretçisinin algılarında kişiliğini bir anda kabul ettiren ve hissettiren bir şehir. 2010 yazında ilk defa ziyaret ettiğim Lizbon'da sadece beş saatim olduğu üzere, eski tiyatrolar meraklısı bir müzik tarihçisi olarak, 1793'te kapılarını açan ve o haliyle günümüze ulaşmayı başarabilmiş olan Avrupa'nın en eski tiyatrolarından Sao Carlos'u hiç olmazsa kısa da olsa görebilmek umuduyla bindiğim eski bir tramvay beni tiyatronun bulunduğu Chiado semtine tırmandırırken normalde arşivlerde planlarını görerek hayal etmeye çalıştığım böylesine bir sahnenin havasını soluyacak olmanın heyecanını duyuyordum. Ancak ne yazık ki o gün Sao Carlos ziyaretçiye kapalıydı. Kapısını zorladım, ama açılmadı; içeride herhangi bir faaliyet, ya da yaşam olduğuna dair bir emare de yoktu. O kadar hayal kırıklığına uğramıştım ki Pessoa'nın meşhur uğrak kahvesi A Brasileira'da biraz oturdum; Sao Carlos ne yazık ki o gün bizi kabul etmemişti. *"Ne yapalım bugün tiyatroyu ziyaret edemedik şu kısıtlı zamanımızda, ama kimbilir ileride belki bir gün burada bir opera izleriz"* diye hayal kurarak teselli bulduk kendi kendimize. O anı yakalayan bir hatıra fotoğrafı ile yetinmek zorunda kaldık.

Fernando Pessoa'nun satırlarında Sao Carlos

11 Aralık 2014 Çarşamba akşamı Sao Carlos Tiyatrosu'nun sahnesinden bu hikayeyi salondakilere anlattığım zaman büyük bir alkış koptu. O sıcak Eylül gününde, dört sene sonra tiyatroya geri geleceğimi ve bir gün katılacağımı hayal ettiğim temsilin esasta kendi temsilim olacağını o an bana söyleselerdi acaba buna inanabilir miydim? O zaman ayağına kadar giderek kavuşamadığım Sao Carlos bu defa beni huzuruna kabul ederken bana ne kadar da anlamlı bir karşılama hazırlamıştı. Bu imkanı bana sağlayarak ziyaretimiz sırasında rezidansında ağırlayan Büyükelçimiz Ebru Barutçu Gökdenizler'e özellikle teşekkür etmek isterim. Sıra sıra localarının önünde kandiller havasında yanan loş ampullerin karanlıkta gökten yağan yıldızlar gibi bir evreni kucakladığı ve sanatçısına da hissettirdiği bu 18. yüzyıldan kalma salon ne efsanevi temsillere ev sahipliği yapmıştı. Tiyatronun hemen yanıbaşında, prova sonrası tarihçesini hiç bilmeden girdiğim, 1732'den bu yana hâlâ hizmet veren "dünyanın en eski kitapçısı" Bertrand'dan satın alarak okumaya başladığım Pessoa'nın kılavuz kitabında da Sao Carlos'tan uzunca bahsediliyordu. Zaten flanör şair tiyatronun bulunduğu küçük meydanın hemen karşısındaki mütevazi bir apartmanın üst katındaki bir dairede doğmuştu. Bundan doğal olarak kendi kitabında bahis yoktu, ama operaya olan bu yakın mesafede cephesinde şairi anmak için asılan plakete bakmak beni bilhassa etkilemişti.

"Burası birinci sınıf bir tiyatro ve dünyanın en muhteşem ses sanatçıları orada duyulmuştur" diye yazan Pessoa, Sao Carlos'ta sahneye çıkan isimleri şöyle sıralıyordu: *"Tamagno, Gayarre, Patti, Battistini, Bonci, Barrientos, Caruso, Tita Rufo, Regina Paccini, Francisco ve Antonio de Andrade, vs. Burada görülen şefler ise Saint-Saens, Toscanini, Mascagni, Strauss, Liszt, Mancinelli, Leoncavallo, Victorino-Guy, Tullio Serafin"*. Bu kadar ismi okuduktan sonra duyulan heyecanın karşısında Sao Carlos'un sahnesinde insan Pessoa'nın Bernardo Soares'in benliğinden ifade ettiği *Huzursuzluğun Kitabı*'ndaki şu sözlerine daha da iyi kulak vermeli: *"Ruhum gizli bir orkestra gibi; içimde hangi enstrümanların çaldığını, hangi keman yaylarının ve arpların ve davulların çalıp vurduğunu bilmiyorum. Bütün duyduğum sadece senfoni"*. Eserlerinde Alberto Caeiro, Alvaro de Campos, Ricardo Reis ve daha onlarca pek çok adı kullanan Pessoa *Huzursuzluğun Kitabı*'nda Soares'i gündüzleri bir kumaş mağazasında çalışan, geceleri ise yağmurun sesinde, ayak seslerinde yalnızlığını hisseden bir Lizbonlu olarak betimler. Yağmur seslerinde yalnızlığın ayak seslerini duyan sanatçılara işte böyle arkadaşlık eder Pessoa'nın edebiyatı. Hele Lizbon sokaklarında kalabalığın içinde yalnız hayatını, ya da hayatın yalnızlığını hissedenler için ne kuvvetli bir güçtür bu satırlar.

Fernando Pessoa

Lizbon'da sabah: 1837'den beri küçük kremalı "pasteis" tatlılarını sunan, mavi beyaz seramik karolarla süslü, tarihi Belem Pastanesi'nin kapısında yine uzun kuyruklar oluşmuş; 8 Aralık ayininde vitray pencerelerden süzen gün ışığının gökkuşağı gibi gotik duvarlarında aksini kaleydoskopa bakarcasına takip ettiğimiz Jeronimos Manastırı'nın önünde turistler birikmeye başlamış bile; 15 numaralı tramvay duraktan yolcularını alıyor, Cais do Sodre İstasyonu'ndan kalkan bir tren Caiscais'e doğru yoluna devam ediyor; Cumhurbaşkanlığı Sarayı olan eski Kraliyet Sarayı'nın önünde Cumhuriyet muhafızları keskin kılıçlarıyla nöbet

Sao Carlos Tiyatrosu -1878

değiştiriyorlar; bitişiğindeki at arabaları müzesinde 1716'da Kral V. Joao'nun devrinde Vatikan'a yollanan Portekiz büyükelçisinin arabası Atlas ve Hint okyanuslarını birleştiren ve müzik tanrısı Apollo'yu yücelten altın yaldız dev alegorik heykelleriyle göz kamaştırıyor. Devir nasıl da değişmiş; Belem'deki bu hayatın içerisinden 300 sene sonra bir başka büyükelçilik arabasıyla, pencereleri açılmayan beyaz zırhlı bir jeep ile Lizbon'un merkezine, Sao Carlos'taki provaya doğru yol alıyoruz.

Sao Carlos Tiyatrosu 1755 Lizbon depreminde neredeyse tamamen yerle bir olan şehirdeki eski kraliyet operası Tejo Tiyatrosu'nun da faciada yıkılarak yok olmasından sonra ihtiyaç duyulan yeni bir kraliyet tiyatrosunu şehre kazandırmak amacıyla bir grup tüccar tarafından finanse edilerek mimar Jose de Costa e Silva'nın projesine uygun olarak altı ay gibi bir sürede inşa edilerek 30 Temmuz 1793'te kapılarını açmış. 1790'da istikbalin Portekiz kralı VI. Joao ile evlenen İspanya prensesi Carlota Joaquina'ya ithafen inşa edilerek ve adının maskülen formunu "Carlos" olarak adında yaşatan opera binası beş kat localarıyla, altın varak süslemeleriyle birlikte günümüzde "Milli Tiyatro" ünvanını taşısa da görkemli kraliyet locasından da anlaşılacağı üzere, 1908'de kralını ve veliahdını bir suikastte kaybeden, iki sene sonra da Cumhuriyet'i kabul eden Portekiz'in emperyal günlerini havasında yaşatmaya hâlâ devam ediyor. 1957'de asırlar öncesini hatırlatan bir fotoğrafta İngiltere kraliçesi II. Elizabeth'in bu locadaki fotoğrafını *Illustrated London News* gazetesinde görüyorum. Adında olduğu gibi mimarisinde de Napoli'deki San Carlo Tiyatrosu'na benzerlikler gösteren Sao Carlos'ta sahnelenen ilk eser ise Cimarosa'nın *La Ballerina Amanta* komik operası olmuş.

Portekiz Senfoni Orkestrası'nın sanatçılarının katılımıyla 10 Aralık 2014 Çarşamba gecesi Sao Carlos'ta verdiğim "Osmanlı Sarayından Avrupa Müziği" temalı konserde tiyatronun dev projeksiyon perdesine yansıttığımız görsellerle geçmişin sadece seslerle değil görüntüleriyle de canlandığı bir ortamda benimle

Sao Carlos Tiyatrosu'nun ön cephesi

Sao Carlos Tiyatrosu'nun içi

İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth Sao Carlos Tiyatrosu'ndaki kraliyet locasında - 2 Mart 1957 (Illustrated London News)

Sao Carlos afişinde Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu

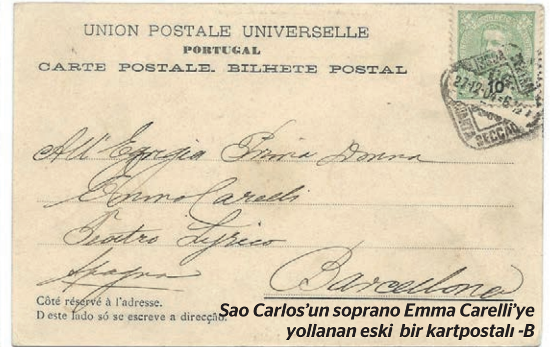
birlikte çalışan yirmi küsur müzisyenin ondan fazla milliyete mensup oluşu ise hayatımda her zaman izini sürdüğüm "farklılıklardan birliktelikler" keşfetme anafikrine hiç beklemediğim bir boyutta değer kattı. Yarı Yunanlı, çeyrek İngiliz ve çeyrek İskoç olan başkemancı Alexander Stewart liderliğindeki orkestrada iki Portekizli'nin dışında Amerikan, Bulgar, Ermeni, Fransız, Macar, Romen, Rus, ve Sloven müzisyenler de çaldı. Bu ortam sahneden de söylediğim gibi Pessoa'nın "evrenin esası tezatlardan oluşur" ifadesine ne kadar da uyumluydu. Dahası Ayşe Türemiş'in fırçasından konser afişine ve Sao Carlos'un projeksiyon perdesine taşımış olduğumuz Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nun renkli görseli Avrupa kıtasının iki ucundaki bu ikiz kutbun, ikiz şehrin ruhlarını ne de güzel yaşayan bir mabedin maneviyatında birleştiriyordu. Bu sembolik bağlardan kimler haberdardı; kimler bu detayları, nüansları görüyordu, ama bu bağlar zamana o an için bile olsa nakşolunuyordu. Sao Carlos'un tarihinde bir an olup kalacaktı. Pessoa yine sahnede kulağıma şunları fısıldıyordu: *"Hayat istemsiz olarak yapılan deneysel bir yolculuktur. Ruhun materyal bir dünyada yolculuğudur ve seyahat eden ruh olduğuna göre hissedilen de ruhun kendisidir. Bu yüzden de tamamen dışa dönük yaşayanlara kıyasla hayatı çok daha yoğun, engin ve fırtınalı yaşayan düşüncelere dalmış ruhlar da mevcuttur".*

Anadolu Ajansı fotoğrafçısı Evrim Aydın'ın bütün seyirciler boşaldıktan sonra koskoca tiyatroda tek başıma bana hayatımın en anlamlı hatıra karelerinden birini hediye ettiği; dolayısıyla onun da sanatının bu şekilde bu gecenin yaratıcı kokteyline karıştığı Sao Carlos'ta Osmanlı valsleri çalınmıştı çalınmasına, ama bu çoksesli müzikte ruhumuzda saklı çok farklı tek sesler, her değişik şehirde repertuar aynı da olsa, çok benzersiz boyutlarda kendilerini bana hissettiriyordu. Güneşin alınlarında parladığı Belem'deki merasimde yüzyüze gelmiş birbirine gülümseyen iki Cumhuriyet muhafızı gibi Lizbon ve İstanbul, adeta tek bir şairin gözünden, ruhundan, gönlünden *Childe Harold* ve *Don Juan*'daki betimlemeleriyle sahnedeki tarihi görsellerin önünde buluşmuşlardı.

Bu tecrübelerin, his ve heyecanın ardından Sao Carlos'un eski kartpostalla-

Emma Carelli

Sao Carlos'un soprano Emma Carelli'ye yollanan eski bir kartpostalı -A

Sao Carlos'un soprano Emma Carelli'ye yollanan eski bir kartpostalı -B

rını, her tarihi tiyatroya yapmış olduğum ziyaretten sonra âdetim olduğu haliyle, çoktan aramaya koyulmuştum bile. Nitekim tiyatroya ait üstü el yazısı dolu, sararmış eski bir kartpostal tam aradığım belge olarak çabucak karşıma çıkmakta gecikmedi. Bu eski kartpostalın üzerindeki matbu yazıda tiyatronun adı da geçmişte taşıdığı sıfatıyla verilmişti: "Real Theatre de S. Carlos"; Sao Carlos Kraliyet Tiyatrosu. İlk bakışta 1910 öncesine ait olduğu derhal anlaşılan bu kartpostal 1904 Noeli'nde Lizbon'dan Barselona'ya Noel ve Yeni Yıl tebriği olarak yollanmıştı. Ancak tiyatronun bugün de hiç değişmemiş olan ön cephesinin siyah beyaz resminin yer aldığı bu kartpostalın Sao Carlos'a ait standart eski bir fotoğraf olmasından öte baştan fark etmediğim üzere tiyatro ile tarihi bir bağı da bulunmaktaydı. Kartın yollandığı kişi o ara Barselona'daki Teatro Lirico'da büyük başarılara imza atmış olan prima donna Emma Carelli'ydi (1877-1928). Zaten kartı yazan kişi "diva"nın Barselona'daki büyük zaferini gazetede okuduğunu yazıyor ve onu bu başarısından ötürü kutluyordu. Carelli Sao Carlos'ta da sahneye çıkmış İtalyan bir sopranoydu; bilhassa dramatik rollerde, verismo repertuarında ve Wagner operalarında parlamıştı. *Parsifal*'de Kundry'yi söylemiş, *Tannhauser*'de Elisabeth canlandırmasıyla hafızalarda yer etmişti. Tosca rolünde de seyircisini bilhassa etkilemişti. 1908'de kocası Walter Mocchi bugün Teatro dell'Opera olarak bilinen Roma'daki Teatro Costanzi'yi satın almış, Carelli burada 1912'den 1926'ya kadar *Elektra*, *La fanciulla del West*, *Turandot*, *Il trittico*, *Parsifal*, *Francesca da Rimini* dahil pek çok önemli operanın Roma prömiyerini gerçekleştirmişti. Sao Carlos'ta söylemiş olmasına rağmen adı Pessoa'nın listesinde yer almıyordu; demek ki 110 sene sonra şu sararmış kartpostalla Emma Carelli bana sesini duyurmayı başarmış, makalemdeki yerini bulmuştu.

Portekiz başkentini Pessoa'nın kitabıyla gezerek "Lisbon in Pessoa" adı altında resimli yepyeni bir edebi şehir kılavuz kitabı hazırlayan Joao Correia Filho'nun önsözündeki şu cümleleri dikkatimi çekiyor: *"Benim için seyahat etmek, anıtların ve cephelerin önünden hızla geçmek demek değildir. Yolculuklar sadece rahatlama değil, aynı zamanda gözlem yapma, hissetme ve öğrenme anları olmalıdır. Seyahat etmek başka bir şehre, başka bir ülkeye, başka bir kültüre bakarak kendimizi biraz daha tanıyabilmenin keyifli bir yoludur".* Kitabın kapağında da göze çarpan A Brasileira'nın önündeki Pessoa'nın bronz heykelinin yanındaki sandalyeye Sao Carlos'a karşı oturup masasının üzerine az önce almış olduğum sıcak kestaneleri koyarak yediğim Lizbon'da Filho'ya katılmamak mümkün mü...

Emre ARACI Teatro Sao Carlos'ta - 10 Aralık 2014

Fotoğraf: Evrim Aydın (Anadolu Ajansı)